

מכירת חמץ שעור ב'

בשבוע שעבר ראינו שהערמה יכולה להתפתח כאשר יש דיסונאנס בין רוח החוק או ההלכה, לבין הפורמליסטיקה של ההלכה או ניסוח ההלכה. ראינו גם שקיימת מחלוקת עקרונית בין חכמי הדורות, על ההתייחסות להערמה. חכמים חולקים בדבר. דעה אחת סבורה שמותר לנו תמיד לנצל את נוסח החוק, ולהתעלם מרוח החוק. זאת מאחר והמחוקק מאפשר זאת על ידי הניסוח המיוחד שבו השתמש לכתיבת החוק. הדעה השנייה סבורה שמותר לנו להתבסס על נוסח החוק כנגד רוח החוק, רק בשעת הדחק, כשיש צורך מיוחד.

נעבור עתה למכירת חמץ.

כדי להבין מה הבעיה הנפתרת על ידי מכירת חמץ, נסקור תחילה את איסורי הפסח. הרמב"ם פותח את הלכות הפסח כך:

הלכות חמץ ומצה. יש בכללן שמונה מצות, שלש מצות עשה, וחמש מצות לא תעשה. וזה הוא פרטן: (א) שלא לאכול חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום ולמעלה. (ב) להשבית שאור מארבעה עשר. (ג) שלא לאכול חמץ כל שבעה. (ד) שלא לאכול תערובת חמץ כל שבעה. (ה) שלא יראה חמץ כל שבעה. (ו) שלא ימצא חמץ כל שבעה. (ז) לאכול מצה בלילי הפסח. (ח) לספר ביציאת מצרים באותו הלילה. וביאור מצות אלו בפרקים אלו.

כדאי להעיר כאן שבפסח יש מציאות שונה מאשר בכל המועדים או השבתות. בדרך כלל חלות החג או השבת היא מערב עד ערב. לעומת זאת בפסח האיסור לאכול חמץ מהתורה הוא כבר מאמצע היום בערב פסח.

אך למען הדיוק מדובר כאן באמת באיסור עם מקור שונה. הרמב"ם אומר בהלכה הראשונה של הלכות חמץ ומצה כך: רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק א הלכה א

כל האוכל כזית חמץ בפסח מתחלת ליל חמשה עשר עד סוף יום אחד ועשרים בניסן במזיד חייב כרת שנאמר +שמות י"ב+ כי כל אוכל חמץ ונכרתה, בשוגג חייב קרבן חטאת קבועה,

אך ליל החג, יום י"ד הוא יום הקרבת קרבן הפסח, שנאכל בליל טו' בליל הסדר. וכאן יש איסור נוסף כפי שמגדיר הרמב"ם בהלכה ח',

אסור לאכול חמץ ביום ארבעה עשר מחצות היום ולמעלה שהוא מתחלת שעה שביעית ביום, וכל האוכל בזמן הזה לוקה מן התורה שנאמר (דברים ט"ז) לא תאכל עליו חמץ, כלומר על קרבן הפסח, כך למדו מפי השמועה בפירוש דבר זה לא תאכל חמץ משעה שראויה לשחיטת הפסח שהוא בין הערבים והוא חצי היום.

כלומר בשבעת הימים יש איסור אכילת חמץ שעונשו כרת. בליל החג בי"ד יש איסור לאכול חמץ בזמן הראוי להקריב את הפסח והוא במלקות.

מבחינתנו אין הבדל בין האיסורים, ועלינו כמובן להקפיד על הזמנים ועל ההרחקות שגזרו חז"ל ולהימנע מאכילה משעה 10 בערך, ולשרוף את החמץ לפני 11.25.

כפי שראינו פרט לאכילה יש בפסח עוד שני איסורים. לא יראה ולא ימצא. אלה נלמדים משני פסוקים,

שמות פרק יג (ז) מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך:

שמות פרק יב (יט) שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם כי כל אכל מחמץ ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ:

משמעות הדבר היא שאסור להשהות ברשותנו את החמץ בפסח.

ואם נשוב לרמב"ם נראה שהוא מסביר הדברים כך, רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ד הלכה א

כתוב בתורה (שמות י"ג) לא יראה לך חמץ יכול אם טמן אותו או הפקיד אותו ביד גוים לא יהיה עובר תלמוד לומר שאור לא ימצא בבתיכם אפילו הטמינו או הפקידו, יכול לא יהיה עובר אלא אם כן היה החמץ בביתו אבל אם היה רחוק מביתו בשדה או בעיר אחרת לא יהיה עובר תלמוד לומר בכל גבולך בכל רשותך, יכול יהא חייב לבער מרשותו חמץ של גוי או של הקדש תלמוד לומר (שמות י"ב) לא יראה לך שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה.

האיסור להשהות בבית חמץ הוא איסור פשוט, שמחייב על פי פשט הדברים, לבער את כל הנשאר לפני החג.

הבעיה עליה כבר רומז הרמב"ם היא במצב בו החזיק היהודי חמץ של אחרים. מסתבר שעל פי ההלכה, מותר לאדם להשאיר בביתו חמץ של אחר, כי חז"ל לומדים מהפסוק לא יראה לך-שלך אי אתה רואה, כמו שפסק הרמב"ם.

עד כאן נאמרו הדברים במציאות פשוטה. בתוספתא [וכן בירושלמי פסחים פ"ב דף כח טור ד] מובא מקרה חריג המתבסס על לימוד זה של חז"ל. וכך נאמר בתוספתא מסכת פסחים (ליברמן) פרק ב

הלכה יב, ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל הרי זה מוכרו לנכרי ונתנו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה

והתוספתא ממשיכה ומתירה ליהודי להורות לגוי לרכוש כמויות גדולות כדי שיקנה ממנו לאחר הפסח. יש לשים לב ללשון, 'שמא אצטרך ואבוא ואקח'. אין כאן שום דבר מוחלט.

הלכה יג, רש"י ישראל שיאמר לנכרי עד שאתה לוקח במנה קח במאתים שמא אצטרך ואבוא ואקח ממך אחר הפסח

התוספתא מצאה א"כ פתרון למפליג בספינה. להשאיר את החמץ ברשותו אינו יכול. לבערו גם אינו יכול, כי הרי ההפלגה היא לזמן ארוך, והוא יזדקק לחמץ לאחר הפסח, כשהוא עדיין ממשיך ומפליג בספינה. נראה שגם ההמשך בהלכה י"ג מהווה פתרון למפליג בספינה, וכך סבור רבנו מנוח ממפרשי הרמב"ם.

נראה שחכמים לא מהרו להרחיב את המסגרת על בסיס המקרה החריג של הספינה. והראיה היא שהרמב"ם, כ 800 שנה לאחר כתיבת התוספתא, מביא את מקרה הספינה ככתבו. וכשמזכיר הרמב"ם את ההמשך, על המבקש מהגוי שיקח כמות גדולה, הוא מוסיף **שיש להתייחס למכירה בצורה חלוטה**. שאם לא כן הרי זה עובר על בל יראה ובל ימצא, וכך הוא אומר,

רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ד הלכה ו, ז

ישראל וגוי שהיו באין בספינה והיה חמץ ביד ישראל והגיעה שעה חמישית הרי זה מוכרו לגוי או נותנו לו במתנה וחוזר ולוקחו ממנו אחר הפסח, ובלבד שיתנו לו מתנה גמורה.

הלכה ז', אומר הוא ישראל לגוי עד שאתה לוקח במנה בוא וקח במאתים, עד שאתה לוקח מגוי בוא וקח מישראל שמא אצרך ואקח ממך אחר הפסח, אבל לא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי, ואם עשה כן הרי זה עובר על בל יראה ובל ימצא.

הבעיה ברוח הדברים שאמרנו על ההתייחסות להערמה היא, האם נאמרו הדברים בשעת הדחק, כפתרון למפליג בספינה בלבד, או שמא מותר לנו ללמוד מכאן דרך כללית שתאפשר לנו לנהוג כך תמיד. על פי גישה זו, תאור המפליג בספינה הוא בבחינת 'דבר הכתוב בהווה', אך העקרון תקף בכל מקום ובכל מצב. על פנו נראה שהרמב"ם לא נטה להרחיב את המכירה.

כדי להראות עד כמה התלבטו בכך חכמי הדורות, נסיים בהבאת דברי הרב זייני מהטכניון, הפותח כך את מחקרו על מכירת החמץ.

הרב אליהו זייני

נוהג משונה מצאתי בארץ קודשנו מאז הגעתי אליה בס"ד. אנשים נשים וטף רואים במכירת החמץ חובה הלכתית, ומוכרים כביכול אוכל, כלים וחמץ הבלוע בכלים ואף בתים, מבלי לשים לב שלמעשיהם אלו אין לא בסיס הלכתי ולא הגיון מינימלי ולעיתים נכשלים באיסורים חמורים, אף באיסורי תורה ממש. היסוסים רבים ליוו אותי במשך שנים רבות ומנעו ממני להעלות את הגיוני לבי בנדון על הכתב, משום שהמנהג התפשט כל כך בקהילות אשכנזיות ולא רציתי בשום אופן לפגוע ברגשות כל הנוהג מנהג זה, ובפרט כאשר באמת ובתמים הוא חדור הכרה ובטחון שמנהגו יקר בעיני ה'.

הדבר האחרון שהייתי מעוניין בו הוא להחליש ח"ו כל רגש של יראת שמים בכל מקום שהוא, אף אם לעיתים הוא בא לידי ביטוי באופן שלא נראה לי. אבל עתה שהנני רואה שאף היהודים הספרדים, שברוב הדורות נמנעו מנקיטת אמצעי פגום זה, החלו לאמץ מנהג זה ואימצו יחד את העיוות המחשבתית המתלווה אליו בהכרח, גזרתי אומר' עת לעשות לה'.